De botanische introducties van Philipp Franz von Siebold

M.J.M. Christenhusz

Pas sinds 1829 is men in Nederland bekend geraakt met Japanse planten. Daarvóór kende men slechts weinig planten uit dit toen nog moeilijk toegankelijke keizerrijk. Het was de Beierse arts Philipp F. B. von Siebold (1796-1866) die in 1823 in Nederlandse dienst werd uitgezonden naar Japan. Hij werkte op het Nederlandse handelseiland Deshima in de haven van Nagasaki als factorijarts, maar had tevens de opdracht gekregen zoveel mogelijk over Japan te weten te komen en te verzamelen. Hij verzamelde dan ook van alles, zoals kunst, fossielen, dieren (levend en opgezet), prenten, topografische kaarten en planten (levend en gedroogd).

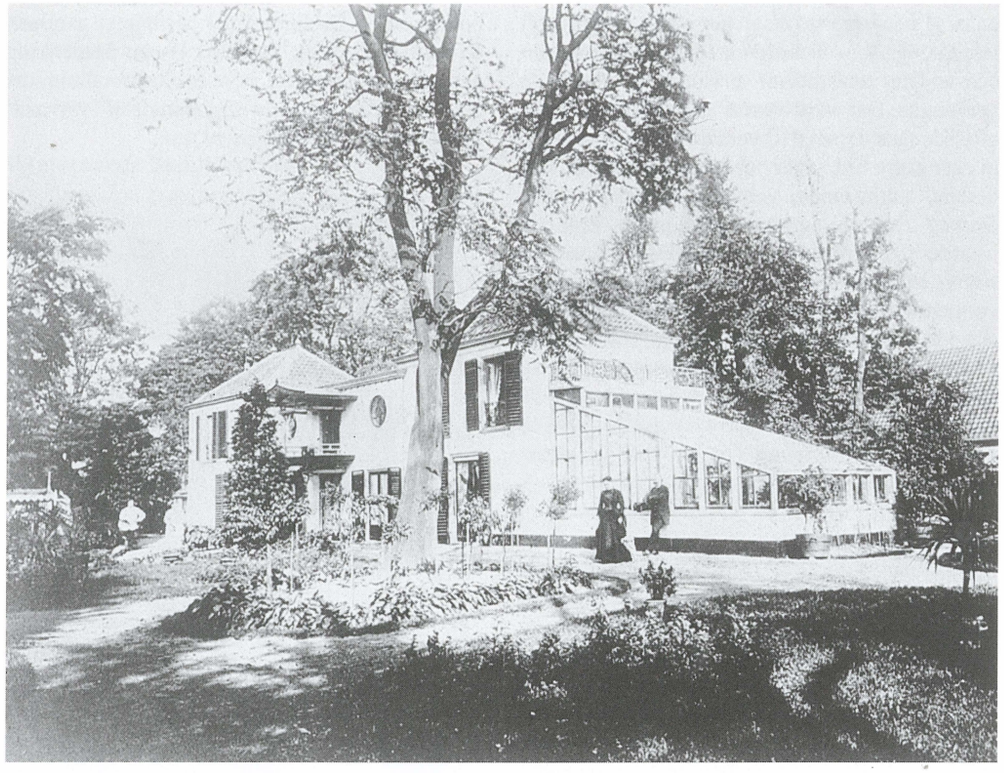
Japan was een gesloten land, dat in de 17e eeuw alle buitenlandse handelsmachten uit het land had verbannen vanwege hun politieke en religieuze bemoeienissen. Alleen de Chinezen en Nederlanders mochten blijven, maar wel onder streng gecontroleerde voorwaarden en men mocht alleen handel drijven vanaf Deshima. Desondanks wist Von Siebold veel Japanse planten via Batavia naar Nederland te verschepen. Als arts was het hem toegestaan zieke hoogwaardigheidsbeklederes te bezoeken, die hem bij genezing overlaadden met geschenken.

Verzamelen in Japan

Hij verzamelde veel zaden en planten, die hij in potten en in de volle grond kweekte in een botanische tuin op het eiland Deshima. Al in 1824 stuurde hij zaden en planten van Japanse thee (*Camellia sinensis* 'Japonica') naar Batavia, waar ze de oorsprong werden van de nu zo omvangrijke theecultuur op Java. In 1826 bezocht hij de Shohgun, de toenmalige heerser van het keizerrijk in (Y)ed(d)o, dat tegenwoordig Tokio heet. Gedurende deze reis verzamelde hij veel materiaal en in Yedo werden hem kaarten van delen van het Keizerrijk getoond. Hij gaf opdracht deze te kopiëren en naar Deshima te zenden.

Verbannen uit Japan

In 1829 werd een kaart van Korea onderschept en Von Siebold werd in ballingschap op Deshima vastgehouden. Hier hield hij een geit, waarvoor zijn studenten allerlei botanisch materiaal meebrachten, dat prompt werd opgepot of gedroogd. Hij stuurde zijn eerste collectie naar Batavia, die vervolgens in 1829 veilig in Leiden aankwam. De planten werden in de Hortus botanicus geplant. Na het gerechtelijk proces werd Von Siebold verbannen uit Japan en hij vertrok met de rest van zijn collectie naar Batavia. Hier liet hij enkele planten achter bij Dr. Blume, die tot 1826 hortulanus was van de botanische tuin in Buitenzorg (nu Bogor) en later directeur werd van het in 1829 gestichte Rijksherbarium.

Huize Nippon aan de Lage Rijndijk in Leiderdorp omstreeks 1875 (Foto: Gemeentearchief Leiden)

Terug in Nederland

Zelf reisde Von Siebold zo spoedig mogelijk door naar Nederland. De etnografica werden bij het materiaal in Leiden gevoegd, de gedroogde planten gingen naar het herbarium in Brussel en de planten werden in de Botanische Hof te Gent aan hortulanus Mussch toevertrouwd. Enkele maanden later kwamen de Belgen in opstand en scheidden zich af van Nederland. Von Siebold weet het herbarium uit Brussel naar Leiden over te brengen, maar de pas gewortelde levende planten moesten in Gent achterblijven. Hier gingen veel Belgische kwekers en de bourgeoisie er met de planten vandoor. Dhr. Mussch was ernstig ziek en zou spoedig overlijden, waardoor hij dit niet kon voorkomen.

In 1841 werd door de Gentse Universiteit en Belgische kwekers besloten om van alle planten een exemplaar aan Von Siebold terug te geven, zo mogelijk moederplanten.

In 1842 is door Blume en de kweker Rodbard de Koninklijke Nederlandse Maatschappij tot Aanmoediging van de Tuinbouw opgericht. Von Siebold sloot zich hier spoedig bij aan.

Hij kocht een stuk grond met een theekoepel aan de Lage Rijndijk in het toenmalige Leiderdorp, waarop hij (in 1845) een huis liet bouwen dat hij "Nippon" doopte en waar hij de Japanse planten verkregen uit België en van stekken uit de Hortus botanicus liet opkweken door Jacobus Mater. Dit noemde hij de 'Jardin d'Acclimatation'.

Uitzending nieuwe verzamelaars

Von Siebold en Blume besloten een verzamelaar naar Japan te sturen om meer planten te verzamelen. Pierot, die verdienstelijk was geweest op het herbarium werd door Rodbard opgeleid en naar Batavia gestuurd. Hier verzamelde hij veel Japanse en Javaanse planten, aanwezig in de tuinen van Bogor en Tjiboden. Hij reisde vervol-

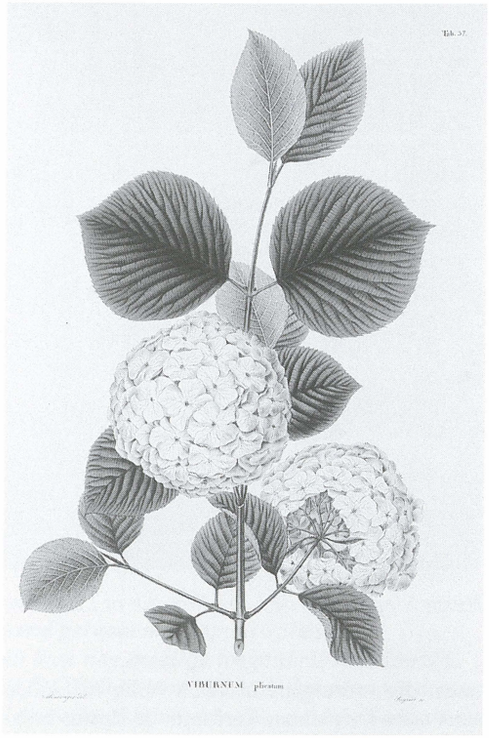
gens af naar Japan, maar het schip verging bij Hongkong. Von Siebold en Blume besloten om een andere verzamelaar te sturen om Pierot te vervangen. Dat werd Textor, die op 26 juni 1843 afreisde naar Japan. Hij verzamelde veel soorten in zeer korte tijd, waarvan er zeer weinig in Nederland aankwamen, vanwege slecht weer onderweg en een administratiefout in Batavia, waardoor de planten veel te lang onderweg waren. In de periode tot 1858 kocht Von Siebold voornamelijk Japanse en Chinese planten uit bestaande collecties en ruilde hij planten met tuinen zoals die in St. Petersburg om zo nieuwe soorten te verkrijgen. In 1853 worden de havens van Japan langzaam maar zeker opengesteld voor buitenlandse handel onder druk van Rusland en de Verenigde Staten.

Opnieuw naar Japan

De Shohgun maakte in 1855 Von Siebold's ballingschap ongedaan. In 1858 werd een nieuw handelscontract gesloten en Von Siebold wenste vervolgens de Nederlandse belangen te behartigen in Japan. De Nederlandse regering twijfelde of het wel juist was een voormalige banneling met zo'n belangrijke opdracht te sturen. Door al dat dralen besloot Von Siebold in 1859 op eigen kosten samen met zijn zoon Alexander naar Japan af te reizen. Aangekomen in Japan mocht hij zich weer in zijn oude landhuis Narutaki vestigen, waar de genezingzoekenden wederom heen stroomden. In de tuin kweekte hij veel Japanse planten in potten, zodat die gemakkelijk te vervoeren zouden zijn.
De Engelse verzamelaar Robert Fortune bezocht Narutaki en heeft zeer waarschijnlijk vele stekken meegenomen naar Engeland.

Collectie in veiligheid

In 1861 werd Von Siebold uitgenodigd lezingen te geven aan de hofgeleerden in Tokio. Het bleek al snel dat de Shohgun Von Siebold wilde consulteren over de politieke toestand van Japan. Wegens de schermutselingen in Tokio werd hij daaruit weggevorderd en met een vals voorwendsel terug gezonden naar Nederland. Hier probeerde hij de collectie aan de regering te verkopen, wat niet lukte. De grote collectie planten (278 soorten en variëteiten) werden bij de collectie in Leiden gevoegd. Hij vertrok naar München waar hij stierf in 1866. De kwekerij bestond tot 1890. De exotische gewassen werden inmiddels gewoner gevonden en het huis werd gesloopt voor nieuwbouw. De wijk werd ingelijfd door de gemeente Leiden. Alleen de Siboldstraat en Deshimastraat herinneren nog aan de historische plek. In 1932 is een herdenking gehouden, waarbij een borstbeeld is onthuld, dat tegenwoordig nog aanwezig is in de in 1990 aangelegde Von Siebold gedenktuin.

Illustratie van Viburnum plicatumThunb. 'Rotundifolium' in: Siebold & Zuccarini, Flora japonic, 1845

De bekendste tuinplanten

Von Siebold heeft veel bekende tuinplanten ingevoerd. Hieronder volgt een lijst van de bekendste tuinplanten:

Coniferen:
Cephalotaxus harringtonia (incl. 'Fastigiata')
Picea jezoensis
Thujopsis dolabrata
Tsuga sieboldii

Klimplanten:
Actinidia polygama
Akebia quinata
Clematis florida 'Sieboldii'
Clematis patens cv's
Lonicera japonica 'Aureoreticulata'
Kadsura japonica
Parthenocissus tricuspidata
Stauntonia hexaphylla
Wisteria floribunda

Winterharde Bamboes:
Phyllostachys bambusoides
Pleioblastus hindsii
Pseudosasa japonica
Sasa kurilensis
Sasa veitchii

Vaste planten:
Anemonopsis macrophylla
Aquilegia flabellata
Aster tataricus
Cimicifuga japonica
Cyrtomium falcatum
Dendranthema indica
Fallopia japonica
Hemerocallis fulva var. *kwanso*
Hosta (vele soorten en cultivars)
Iris ensata cv.'s
Lilium regale
Liriope spicata
Petasites japonicus
Primula japonica
Sedum sieboldii
Tricyrtis hirta

Bomen en heesters:
Acer palmatum (incl. vele cultivars)
Acer cissifolium
Acer shirasawanum
Acer sieboldianum
Aesculus turbinata
Aralia elata
Aucuba japonica 'Variegata'
Berberis thunbergii
Boehmeria nivea
Camellia japonica cv.'s
Cercidiphyllum japonicum
Chaenomeles japonica
Clerodendrum trichotomum
Clethra barbinervis
Cornus kousa
Corylopsis spicata
Corylus heterophylla var. *thunbergii*
Deutzia gracilis
Elaeagnus umbellata
Eleutherococcus sieboldianus 'Variegatus'
Enkianthus cernuus
Epimedium x *grandiflorum*
Euonymus japonicus
Fatsia japonica 'Variegata'
Hydrangea macrophylla 'Maculata'
Hydrangea macrophylla 'Otaksa'
Hydrangea paniculata 'Grandiflora'
Hydrangea serrata 'Intermedia'
Hydrangea serrata 'Rosalba'
Ilex crenata
Ilex latifolia
Kerria japonica
Lespedeza thunbergii
Ligustrum japonicum
Ligustrum ovalifolium (incl. 'Aureum')
Orixa japonica
Osmanthus heterophyllus
Pachysandra terminalis (incl. 'Variegata')
Paeonia suffruticosa cv.'s
Pieris japonica (incl. 'Variegata')
Poncirus trifoliatus
Prunus glandulosa
Prunus tomentosa
Rhodotypos scandens
Rosa rugosa 'Alba'
Schizophragma hydrangeoides
Spiraea thunbergii
Viburnum plicatum f. *tomentosum*
Viburnum sieboldii
Weigela coraeensis
Paulownia tomentosa
Stachyurus praecox
Stewartia pseudocamellia
Zelkova serrata.

Deze lijst van soorten is het bewijs dat Von Siebold's planten in vrijwel iedere Nederlandse tuin te bewonderen zijn. Enkele van bovenstaande planten worden hieronder toegelicht.
Veel soorten hebben ook bijgedragen tot hybridisatie met de al in Nederland aanwezige tuinplanten, waaruit in Nederland met name van *Clematis patens, Acer palmatum, Hosta, Hydrangea* en *Camellia* veel nieuwe cultivars zijn ontstaan.

Enkele voorbeelden

Viburnum plicatum Thunb. **f. *tomentosum*** (Thunb.) Rehd. - **Japanse sneeuwbal**
De in 1844 door Robert Fortune uit China meegebrachte *Viburnum plicatum* werd al snel een tuinsucces in heel West-Europa; deze oude kloon is nu bekend als *V. plicatum* 'Thunberg's Original'. Maar toen Von Siebold in 1862 uit Japan een harige sneeuwbal met vlakke bloemschermen meebracht oversteeg de populariteit van deze plant spoedig die van Fortune's plant. Dat kwam doordat de Japanse *Viburnum plica-*

Viburnum plicatum Thunb. 'Rotundifolium' in de Hortus botanicus Leiden

tum Thunb. f. *tomentosum* (Thunb.) Rehd. (syn.: *V. tomentosum* Thunb.) veel krachtiger groeide en gemakkelijker te vermeerderen was. Vroeger werden de twee planten dan ook als aparte soorten gezien, maar tegenwoordig is iedereen het erover eens dat ze tot dezelfde soort behoren.
Von Siebold bracht nog twee andere *Viburnum*-soorten uit Japan mee:
Viburnum odoratissimum Ker Gawl. (syn.: *V. awabuki* Siebold) is een vorstgevoelige soort met nachtelijk geurende bloemen in het vroege voorjaar en blauwzwarte bessen, die pas het volgend jaar rijp zijn. Ze lijkt veel op *Viburnum tinus* L., maar is veel vorstgevoeliger en moet dan ook als kuipplant worden gekweekt. Von Siebold bracht deze plant meerdere malen mee, maar het eerst in 1829. In de Hortus botanicus in Leiden staan stekken van de oorspronkelijke planten die ook bloeien.
Viburnum sieboldii Miq. is een groenblijvende struik met pluimvormige roomkleurige bloeiwijzen en klokvormige bloemen. Ze wordt veel minder gekweekt dan *Viburnum plicatum*, maar is een fraaie zeldzaamheid in de tuin. Von Siebold introduceerde deze soort als *V. reticulatum*, maar had deze naam nooit gepubliceerd, zodat de Utrechtse botanicus Miquel de plant kon vernoemen naar zijn ontdekker.

Cercidiphyllum japonicum Siebold & Zucc. - **Katzuraboom**
De Katzuraboom is de enige soort in zijn familie en doet dan ook aan weinig andere bomen denken (*Tetracentron* is enigszins vergelijkbaar). De bloemen van deze tweehuizige soort verschijnen gelijk met het blad in het voorjaar. In de herfst verkleurt het blad okergeel en ruikt dan sterk naar karamel. De boom houdt van niet te droge grond en wordt tegenwoordig steeds vaker aangeplant als laanboom. Vooral bij de particulier wordt er vaak geen rekening mee gehouden dat de plant spoedig uitgroeit tot een forse boom. *Cercidiphyllum japonicum* groeit wild in de bossen van Korea, Japan, Noord-China (Ussuri, Sichuan en Mantsjoerije) en op Sacchalin. Wilde populaties zijn beschermd.
Het lichte hout van deze boom is waardevol vanwege de fijne, regelmatige structuur en wordt gebruikt voor het maken van kasten en houtwerk binnenshuis.
In Von Siebold's tijd was *Cercidiphyllum* nog geheel onbekend en was dan ook een echte bijzonderheid. Er zijn erg weinig oude Katzurabomen te vinden in de Lage Landen. Een oud exemplaar staat in de Botanische tuin De Dreijen in Wageningen. Deze tuin is echter niet oud genoeg om Von Siebold-exemplaren te bevatten, maar het zou mogelijk een stek kunnen zijn van een ouder exemplaar dat uit Von Siebold's collectie afkomstig was. Ook in enkele Nederlandse particuliere tuinen zijn grote exemplaren te vinden. Ondanks de snelle groei kan deze boom lang leven.
De Nederlandse naam Katzuraboom is afgeleid van de klimplant *Kadsura japonica* (*Schisandraceae*), die ook door Von Siebold is geïntroduceerd.

Hosta Tratt. **- Hartlelie**
Vanaf de eerste introductie was er al verwarring over de nomenclatuur van *Hosta* of zoals Von Siebold ze kweekte: *Funkia*. Eigenlijk is *Funkia* de correcte geslachtsnaam, maar *Hosta* Tratt. is geconserveerd volgens artikel 14 van de I.C.B.N. in 1972.
Von Siebold heeft de planten alleen *nomina nuda* gegeven, dat wil zeggen dat hij de planten niet heeft beschreven onder de naam die hij ze gaf. Soms leefden deze namen voort als tuinnaam, maar meestal werden ze onder een andere naam beschreven door botanici die aan de tuin verbonden waren waar de planten groeiden. In het begin werden deze planten, vanwege de gelijkenis in habitus, beschreven als *Hemerocallis*, een genus dat al langer uit Zuid-Europa bekend was.
De door Von Siebold verzamelde ***Hosta sieboldiana*** is in 1830 naar Engeland gestuurd uit de Hortus in Leiden, en werd door de kwekerij van Loddiges ontvangen. Deze werd door de Nederlander Conrad Loddiges (1739-1826) geleid. Omdat deze kwekerij gespecialiseerd was in kasplanten, is te veronderstellen dat deze *Hosta* als een tere soort werd beschouwd, net als de Chinese *Hosta plantaginea*, die in die tijd ook als kuipplant werd gekweekt. Loddiges publiceerde de plant zonder beschrijving als *Hemerocallis sieboldiana* in 1832. Zes jaar later is door W. Hooker de soort als *Funkia sieboldiana* gepubliceerd. De plant was aan hem toegezonden door ene Mr. M'Coy, waarmee hij waarschijnlijk L. Jacob-Makoy, bedoelde, een kweker uit Luik. Hooker vermeldt dat deze door Von Siebold in België is ingevoerd, dat betekent dus in 1830 in Gent. Loddiges beschrijft de bladeren als grijsgroen ("glauceus"). Hooker vermeldt dat niet. De Leidse plant was waarschijnlijk de variëteit *Hosta sieboldiana* var. *cucullata*.
De in 1830 door Von Siebold meegebrachte *Funkia spathulata foliis albomarginata* (*Hosta sieboldii*) is waarschijnlijk uit Gent naar Engeland gebracht door de tuinman van de Graaf van Devonshire, Joseph Paxton. In 1838 beschreven zowel Paxton als Hooker deze soort onder verschillende namen. Paxton wilde Von Siebold eren en noemde deze plant *Hemerocallis sieboldii* op 25 maart. Op 1 mei 1838 publiceerde Hooker *Funkia albomarginata*. Paxton's naam is de oudste en dus geldige, hoewel de naam *Hosta albomarginata* als geldig werd geaccepteerd totdat John Ingram in 1967 erop wees dat deze naam moest worden vervangen door *Hosta sieboldii*. Deze naam heeft echter veel verwarring veroorzaakt met de grotere *Hosta sieboldiana*, die door John Lindley in 1838 is gepubliceerd als *Funkia sieboldii*.
Hosta crispula is een soort waar veel verwarring over is ontstaan, omdat deze een geheel ander uiterlijk krijgt onder andere groeiomstandigheden. Deze heeft wel enige winterbescherming nodig en wordt makkelijk beschadigd door sterk zonlicht, harde wind, slakkenvraat of late vorst. Het is een vroege bloeier en daardoor zijn er geen kruisingen ontstaan met andere soorten. Von Siebold heeft de bonte vorm meegebracht en deze is dus beschreven en het type voor de soort. De groene vorm is hier een variëteit van, maar beide komen wild in Japan voor.
De status van ***Hosta* x *fortunei*** (Baker) Bailey, uit 1930, is onduidelijk. Het is een verzamelnaam voor een groep soorten, die waarschijnlijk een hybridenoorsprong hebben. De soort is ingedeeld in variëteiten door Hylander in 1954. De plant die Robert Fortune uit Japan heeft meegenomen is waarschijnlijk *Hosta takudama*. De Funkia's van Von Siebold, die nu onder *Hosta* x *fortunei* worden geschaard, zijn waarschijnlijk kruisingen van Europese oorsprong aangezien ze niet oorspronkelijk in Japan terug te vinden zijn.

Literatuur

ANONYMUS, *Hosta* in Flanders, Belgium, Kalmthout Arboretum s. ann.
BOOM, B.K. (1968): Flora der Gekweekte Kruidachtige Gewassen, deel 2 van Flora der Cultuurgewassen van Nederland, 1e druk. Wageningen.
BOOM, B.K. (2000): Nederlandse Dendrologie - H. Veenman & Zn. B.V., Ede, ed. 13, 585 p.
CHRISTENHUSZ, M.J.M. (2000): Japanse rozen op reis naar Nederland. Over Von Siebold's planten en hun naamgeving, in: Rozenbulletin 32e jaargang no. 112: 54-56.
DAHLGREN R.M.T. & CLIFFORD (1982): The Monocotyledons: A Comprehensive Study. Academic Press..
GRENFELL, D. (1990): *Hosta*, The Flowering Foliage Plant: 21-58. London.
HENSEN, K.J.W. (1963) Identification of the *Hostas* (*Funkias*) introduced and cultivated by Von Siebold, Mededelingen van de Landbouwhoge-

school Wageningen 63 (6): 1-22. Wageningen.
INDEX KEWENSIS 2.0 (1997): Royal Botanic Gardens Kew, Index+ System Stimulation Ltd. Oxford University Press.
JACOB-MAKOY, L. (1838): Catalogue et Prix-Courant pour 1838 de la collection de plantes de L. Jacob-Makoy, horticulteur sur Avroy. Liège.
JACOB-MAKOY, L. (1858): Prix-Courant pour 1858 des Plantes Disponsibles chez L. Jacob-Makoy et Cie, horticulteurs à Guillemins, Ste-Véronique. Liège.
KUITERT, W. (1994): De Von Siebold Gedenktuin, een Japanse tuin in de Leidse Hortus. Hortus botanicus Leiden.
MAC-LEAN, J. (1978): Von Siebold and the Importation of Japanese Plants into Europe via the Netherlands, Reprinted from: Japanese studies in the History of Science 17.
SIEBOLD, F.P.B. VON (1830): *Synopsis Plantarum Oeconomicarum Universi Regni Japonici* - In: Verhandelingen van het Bataviaansch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, vol. 12, deel 1-4: 1-74. Batavia.
SIEBOLD, F.P.B. VON (1863): Catalogue raisonné et prix-courant des plantes et graines du Japon et de la Chine cultivées dans le Jardin d'acclimatation de Ph. Fr. von Siebold à Leide. Amsterdam.
SIEBOLD, F.P.B. VON, (1861): Catalogue prodrome des plantes du Japon, introduites dans les années 1859, 1860 et 1861 et cultivées dans l'établissement de Von Siebold et Comp. Leiden.
SIEBOLD, F.P.B. VON, ET AL. (1844) : Annuaire de la Société Royale pour l'encouragement de l'horticulture dans les Pays-Bas, sous les auspices de sa Majesté le Roi Guillaume II. vol 1 :1-39, 88b-90, vol. 2 : 52-78. Leiden.

M.J.M. (Maarten) Christenhusz
Student biologie aan de Universiteit van Utrecht.
(Dit artikel is geschreven aan de hand van een scriptie, gemaakt in samenwerking met de Hortus botanicus in Leiden.)

Summary
Philipp Franz von Siebold introduced over 1000 plant species, subspecies, varieties and cultivars from Japan between 1829 and 1866. From his nursery in Leiden these plants were distributed all over Europe. Some species became successful ornamental garden plants, others only exist in specialised collections or have disappeared from the Netherlands completely. A summary of his most popular plants in the Netherlands is given, as well as the history of Von Siebold's botanical introductions. Special attention is given to his introductions of Hosta, Viburnum and Cercidiphyllum japonicum.

Zusammenfassung
Zwischen 1829 und 1866 führte Philipp Franz von Siebold über tausend Arten, Unterarten, Varietäten und Sorten aus Japan in den Niederlanden ein. Aus seiner Gärtnerei und Baumschule in Leiden wurden diese Pflanzen durch ganz Europa verbreitet. Mehrere Arten wurden erfolgreiche Gartenpflanzen; andere Pflanzen verblieben in spezialisierte Sammlungen oder sind ganz aus den Niederlanden verschwunden. Eine Übersicht von den bekannten Pflanzen, eingeführt durch Von Siebold finden Sie im holländischen Text, ebenfalls die Geschichte der Einführung. Speziell wird die Aufmerksamkeit gelenkt auf Viburnum, Hosta und Cercidiphyllum japonicum.